

ISAK SABA, ANDERS LARSEN OG MATTI AIKIO – EIN KOMPARASJON AV DEI SAMISKE SKJØNNLITTERÆRE PIONERANE I NORGE

Ketil Zachariassen

Ethvert folkeslag som ikke skal bli oppslukt av andre folkeslag, må ivareta sine folkemelodier, eventyr og sagn med morsmålet og fedrenes skikker og seder (Saba 1905).¹

Dette skreiv den samiske læraren Isak Saba (1875–1921) sommaren 1905 i den samiskspråklege avisa *Sagai Muittalægje*. Saba hevda, lett omskriven, at eit kvart folk og ein kvar kultur må utvikle sin eigen skrift- og skjønnlitteratur om den ikkje skal bli oppslukt av andre folkeslag og andre kulturar. Saba som i to periodar, frå 1906 til 1912, var valt inn på Stortinget frå Aust-Finnmark med utgangspunkt i ein allianse mellom den samepolitiske opposisjonen og Arbeidarpartiet kjempa politisk og kulturelt for samisk språk og kultur på mange vis. Mellom anna la han ned ein stor innsats i å samle inn, omsette til norsk og leggje til rette samiske folkeminne for eit større publikum.² Folkeminne og tradisjonsstoff skal få liggje her. Det vi derimot skal sjå nærare på er oppkomsten av samisk skjønnlitteratur på byrjinga av 1900-talet med utgangspunkt i dei samiske forfattarane Isak Saba frå Nesseby, Anders Larsen (1870–1949) frå Kvænangen og Matti Aikio (1872–1929) frå Karasjok. Kva for haldningar til samisk språk og kultur kom til uttrykk i deira skjønnlitterære tekstar, korleis relaterte dei seg til den i samtida rådande fornorskingspolitikken og kva kan forklare skilnaden mellom dei?

Perioden frå 1906 til 1915 var ei pionértid for den samiske skjønnlitteraturen – dikt, forteljing, roman, dikt- og novellesamling blei desse åra for første gang publisert på morsmålet av samiske forfattarar. Isak Sabas dikt *Sámi Soga Lávlla* (Samefolket song) frå 1906 markerar starten på blømingstida for den samiske skjønnlitteraturen, same år fekk Matti Aikio sin gjennombrøt med den norskspråklege romanen *I dyreskind*. I 1910 gav den svenske reindriftssamen Johan Turi (1854–1936) ut *Muitalus samid birra* (Forteljinga om samane), som var den første boka skriven av ein same og utgjeve på samisk. I 1912 gav Anders Larsen ut *Bæivve-Alggo* (Daggry), den første samiskspråklege roman og tre år seinare, i 1915, gav den finske samen og læraren Pedar Jalvi (1888–1916) frå Utsjok på finsk side av Tanaelva ut den første samiske dikt- og novellesamlinga *Muohačalmmit* (Snøfnugg).³ Desse forfattaranes arbeid var dei første stega i retning av ein eigen

¹ Saba 1905 i *Sagai Muittalægje* 1/6 1905, her frå Eriksen 1975: 14.

² Artikkelen baserer seg i hovudsak på kap 8, “Samernes aandelige arv”, i mi PhD-avhandling *Samiske nasjonale strategar. Den samepolitiske opposisjonen i Finnmark, ca. 1900–1940*. HSL-fak, Institutt for historie og religionsvitenskap, UiT 2011/2012.

³ Johan Turi fortel i boka om samisk folketru, samisk folkemedisin, om reinnomadisme og om kontakten med majoritetssamfunnet. Målet for Turi var truleg å opplyse dei svenske styresmaktene om tilhøva i svensk Lappland, etter hans meining var reindriftssamane sitt område kolonisert og industrialisert utan at styresmaktene hadde kjennskap til samisk kultur eller til reindrift. Boka var illustrert med Turi sine egne teikningar. Turi var oppmuntra til å skrive boka av den danske

samisk skjønnlitterær skriftkultur. Vi skal i det følgjande konsentrere oss om Saba, Larsen og Aikio, men først litt om det rådande kultursyn i samtida.

Samane; naturfolk, ikkje kulturfolk

For å forstå oppkomsten av ein samisk skjønnlitteratur, men også fornorskingspolitikken, er det naudsynt å kjenne til samtidas syn på kultur og på tilhøve mellom ulike kulturar. På byrjinga av 1900-talet var det vanleg både i vitskapen og i det offentlege ordskifte å skilje mellom kulturfolk på den eine sida og naturfolk på den andre. Eit av kjenneteikna ved kulturfolk var at dei hadde ein eigen nasjonal skriftkultur, slik til dømes nordmenn, svenskar og danskar hadde. Naturfolk, som samane, hadde ikkje det og var avhengig av kulturlån for å kunne utvikle seg kulturelt, økonomisk og sosialt. Dette synet på kultur tok utgangspunkt evolusjonistiske og diffusjonistiske kulturvitskaplege teoriar, og innebar eit hierarkisk syn på tilhøvet mellom folkegrupper. Dette tankegods var ikkje særnorsk, tvert om var dette tankar som gjorde seg gjeldande i heile den vestlege verda. I sin mest ekstreme form kom det til syne i raselæra og i den fysisk-antropologiske vitskapen. Eit godt døme på korleis dette tankegods Amund Helland bygde på når han skeiv om Finnmark og samane i sitt monumentale og autoritative verk *Norges land og Folk. Topografisk-statistisk beskrevet* (1906).⁴ Som vi skal sjå gjorde dette tankegodset seg også gjeldande innan den samiske skjønnlitteraturen, men det var også forfattarar som opponerte mot denne tenkinga og som hevda at samane kunne utvikle eigen kultur og samfunnsliv.

Isak Saba: *Sámi Soga Lávlla* (dikt 1906)

For Isak Saba var hans skjønnlitterære arbeid ein del av kampen for samisk språk og kultur og mot den rådande fornorskingspolitikken. Sabas dikt *Sámi Soga Lávlla* blei publisert første gang den 1. april 1906 i den samiskspråklege avisa *Sagai Muittalægje*. Diktet var eit kraftfullt uttrykk for den kulturelle og politiske ambisjonen hos Saba og fekk raskt atterklang hos mange samar i Finnmark. *Sámi Soga Lávlla* har sidan blitt ståande som eit symbol på samenes kamp for samisk språk, kultur og samfunnsliv og blei i 1986 valt som samanens nasjonalsong. Siste vers går slik:

Våre fedre før har seiret
 over dem som urett øvet.
 La oss også motstå, brødre,
 dem som oss vil underkue!
 Solens sønner eige avkom!
 Aldri skal du overvinnes,
 om det gylne språk du vokter,
 husker dine fedres tale:

---

kunstnaren og etnologen Emilie Demant Hatt (1873–1958) som også omsette boka til dansk. Boka blei parallelt utgjeve på samisk og dansk i 1910 (Johan Turi samer.se 2010.).

⁴ Hansen 1992: 57-58; Jølle 2000: 24-35; Hansen og Niemi 2001: 353; Jølle 2004: 298; Kyllingstad 2004: 14-15 og 38-39.

Sameland for samene! (Saba 1906)⁵

Diktet har eit sjølvstendig og unikt poetisk uttrykk, men har gjennom sin intense og nasjonsbyggande bodskap klar likskap med norske fedrelandssongar frå perioden. Songar som i Norge var svært populære kring unionsoppløysinga med Sverige. Gjennom å fremme samisk natur, samisk mytisk historie og samisk eigenart var diktet også eit tilsvar til norsk monokulturell nasjonsbygging og fornorskingspolitikk.

At Isak Saba publiserte diktet i den samiskspråklege avisa *Sagai Muittalægje* var ikkje tilfeldig. Redaktør Anders Larsen hadde sidan oppstarten sommaren 1904 hatt som mål å fremme samisk språk, kultur og historie og slik skape eit etnisk fellesskap på tvers av økonomiske, geografiske og næringsmessige forskjellar i Finnmark. Larsen lykkast med sitt prosjekt, gjennom avisa skapte han eit samisk offentleg ordskifte som gjorde politisk mobilisering på etnisk grunnlag mogleg. Det var Larsen som gjennom avisa hadde fremma Saba sitt kandidatur og som hadde stadfesta nominasjonen, og det var gjennom avisa dei samiske veljarane blei kjent med hans kampsakar og program. Det var i denne konteksten *Sámi Soga Lávlla* blei til og publisert.⁶

Anders Larsen: *Bæivve-Alggo* (roman 1912)

Etter nærare sju års samanhengande drift tvang økonomiske vanskar Anders Larsen til å leggje ned *Sagai Muittalægje* ved utgangen av 1911. Avisas som jamt og trutt hadde kome ut kvar fjortande dag hadde bygd seg opp eit stort underskot og det hadde ikkje lykkast å få noen til å ta over drifta. Som redaktør hadde Larsen ved fleire høve teke til orde for utvikling av samisk kultur og litteratur på eigen grunn. Larsen hevda at den manglande bruken av samisk i skolen førte til at mange samar skamma seg over morsmålet sitt og sitt etniske opphav. For Larsen var det ”en grundfeil ved finnebarneskolens opplysningsarbeide og oppdragelse”. Han meinte dette var eit problem som ikkje bare vedgjekk skolen i Finnmark, men Norge som kulturnasjon: ”Ingen sund og sand kultur vil bringe et menneske til at ringeagte sit morsmaal, sit folk og – sig selv.”⁷

I 1912 debuterte Larsen som skjønnlitterær forfattar med romanen *Bæivve-Alggo*, samtidig braut han ein stor barriere; det var den første roman skriven og publisert på samisk. At dette var ei viktig hending hadde det norskspråklege misjonsbladet *Lappernes ven* merka seg: “At denne boken er utkommet, tror jeg vi tør betegne som en begivenhet, der kan komme til at faa ikke saa liten betydning. Det er den første originale fortællingsbok, forfattet paa det finske (samiske) sprog.”⁸ Boka gav Larsen ut på eige forlag, trykt hos Grøndahl & Søn i Kristiania. Opplag og salstal er ukjent, men det er grunn til å tru at boka blei lesen og var godt kjent i det samiske samfunnet

⁵ Saba 1906a i *Sagai Muittalægje* 1/4 1906. Offisiell omsetting til norsk, her frå sametinget.no 2009.

⁶ Jernsletten 1998: 30-34; Zachariassen 2011/2012: 47-82.

⁷ Larsen 1917: 36.

⁸ *Lappernes ven* signaturen L.V. Her sitert frå *Waren Sardne* 9/11 1912. *Lappernes ven* (red.: Jens Otterbech) blei gjeve ut at Det norsk-lutherske Finnemisjonsforbund.

i Finnmark.⁹ I norskspråkleg faglitteratur er romanen kjent, men ho har aldri har vore omsett til norsk eller til andre språk.¹⁰

Bæivve-Alggo er upretensiøs både i form og innhald, og i fiksjonslitteraturen er ramma for handlinga vel kjent. *Bæivve-Alggo* handlar om ein ung sjøsamisk mann, Abo Eira.¹¹ Vi møter han først som barn, med søskena rundt grautfatet der mora levande fortel på morsmålet om guds kjærleik. Så på skolen, der Abo si kristne barnetru etter kvart sloknar i møtet med norsk språk og læraren si harde fornorsking. Likevel gjer Abo det godt på skolen og han tar høgare utdanning, noe som ikkje var vanleg for samar på den tida. Her gjer forteljninga eit sprang, og når vi møter Abo igjen er han bankkasserar i Trondheim, der han opplever kjærleiken med den norske jenta Maria Evje. Foreldra hennar misliker kjærleiken mellom dei, dei tålar ikkje at Abo er same. Maria trassar foreldra, og dei to unge forlovar seg. Som svar sender foreldra Maria til Bergen. Der blir ho brått lungesjuk og døyr etter kort tid på sjukehuset. Bodskapen om Maria sin død går tungt innpå Abo, han seier opp jobben og gjev seg i veg heimover, der han ikkje har vore på fleire år. Vel heime ser han heimbygda med nye auge, han bestemmer seg for å lære å skrive og lese morsmålet og slik opnar ei ny verd seg for han. I ein draum kjem den samiske Kanaan, samelands framtid, til han og samelandet snakkar: "Eg elsker dykk samar, eg gjev dykk alt eg har, fordi de er gode mot meg, og eg krev ikkje at de snakker norsk." (Larsen 1912)¹² På eit religiøst husmøte hos kjøpmannen fortel Abo om sin draum og langsamt sig bodskapen inn hos dei frammøtte: "Når samane kom heim var det som auga deira opna seg, no hadde dei fått høyre kva samefolket hadde vore, kva det er og kva det skal bli. For dei var det som om morgongryet kom. Det var akkurat som daggry." (Larsen 1912)¹³.

Slik avsluttar Anders Larsen romanen om Abo Eira, og her hentar han tittelen på boka – *Bæivve-Alggo* (Daggry). Bodskapen til samiske brør og søstrer var klar og utilsjørt: Mørketida er over og gode tider kjem, den samiske nasjonen står framom morgongryet.¹⁴ Harald Gaski har hevda at om ein legg samisk kulturforståing til grunn, er det ikkje sikkert at Larsen såg "like positivt på framtida for samisk språk som hovedfortellingen i *Bæivi-álgu* må kunne sies å formidle på overflatenivået" (Gaski 1999).¹⁵

Om forteljninga var enkel, så var skildringa av menneska, kulturen og miljøet handlinga utspelte seg i umiskjenneleg samisk. Det var lett for samiske lesarar å kjenne seg att i tematikken romanen tok opp, trass i at personteikningane var relativt grunne.¹⁶ Harald Gaski har hevda at boka nærmast minner om ein trivialroman. Med

⁹ *Waren Sardne* 9/11 1912, Somby 2008: 17.

¹⁰ I Larsen sine etterlatne skrifter på Tromsø Museum er det eit 37 sideres udatert handskrive manus som manglar tittelblad og som inneheld rettingar og kommentarar. Truleg er det Larsen si eiga omsetting av *Bæivve-Alggo*. Anders Larsens arkiv. Arkivboks: Hans Opstad, Kåre Rønbeck, Fokstad, Anders Larsen, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø. Sjå også Kristiansen 2010: 33.

¹¹ Larsen 1912. Da eg ikkje kan samisk har eg ikkje hatt moglegheit til å lese romanen, men eg har fått den munnleg omsett av Katri Somby. Samandraget og analysen bygg på hennar omsetting.

¹² Larsen 1912: 75. Omsett til norsk av Katri Somby og Ketil Zachariassen.

¹³ Larsen 1912: 79. Omsett til norsk av Katri Somby og Ketil Zachariassen.

¹⁴ Somby 2008: 17.

¹⁵ Gaski 1999: 28. Gaski nyttar moderne nordsamisk rettskriving på romantittelen, eg har nytta Larsen sin opphavlege skrivemåte.

¹⁶ Gaski 1998; Gaski 1999: 29 og 34.

det siktar han til at det ikkje er dei litterære kvalitetane ved boka som utmerkar seg. Likevel meiner han at romanen har eit viktig budskap, som på overflata peikar framover ”mot tider da samisk språk og kultur er anerkjent” (Gaski 1999). Det at *Bæivve-Alggo* var skriva av ein same for ein samiskspråkleg lesarskare hevdar Gaski gjev romanen ein eigen dimensjon. Tilhøva som blir skildra er kjent for samiske lesarar, forfattarane treng ikkje utbrodere det han vil ha fram. I staden kan han utnytte ”det samiske språkets muligheter til å si noe mer mellom linjene, eller retttere sagt utover linjene, gjennom anslag og antydninger, slik at samiske leseres medopplevelse ikke stopper ved punktum av setningen, men fortsetter inne i hodet, i imaginasjonen” (Gaski 1999). I følgje Gaski fører det til at lesarane forstår meir enn kva teksten faktisk fortel og at dei ”opplever en positiv utsagt rest i fortellingen” (Gaski 1999).¹⁷

Da den kom ut var *Bæivve-Alggo* ein samisk samtidsroman, den skildrar livet til samar i eit moderne samfunn. Larsen tar opp viktige og kontroversielle tema i samtida: om etnisitet, om samisk eigenverd, om val av identitet, om lese- og skriveopplæring i morsmålet, om framtida for samisk språk og kultur og om framtida for den samiske nasjonen. Problemstillingar svært mange samar måtte ta stilling til på eitt eller anna vis. Larsen ønskte å vere aktuell, og han nytta den skjønnlitterære forma til å fortelje om si samtid slik han oppfatta ho og til å peike ut vegen vidare.¹⁸ *Bæivve-Alggo* blei godt motteken i det samiske samfunnet og i misjonsbladet *Lappernes Ven* fekk romanen svært positiv mottaking, og da særleg tematikken som den tok opp: “Forfatteren venter en ny dag for sit folk, og vi venter den med ham, vi venter, at unge finner virkelig maa vaagne, lære meget, men aldrig glemme sit morsmaal, aldrig skamme sig over det, som Gud har git dem”.¹⁹ Anders Larsen hadde som avisredaktør arbeidd målretta for samisk språk og kultur, og for lese- og skriveopplæring på morsmålet. I romanen tar han i skjønnlitterær form opp mange av dei same problemstillingane som han kjempa for som redaktør og det er naturleg å sjå romanen som ei forlenging av hans virke som redaktør av *Sagai Muittalægje*.²⁰

Bæivve-Alggo var ein samiskspråkleg roman, likevel kan den sjåast i samanheng med samtidas norskspråklege skjønnlitteratur. I norsk litteraturhistorie blir perioden frå 1905 til 1925 ofte omtalt som nyrealisme. Ein ny generasjon norske forfattarar fekk i denne perioden gjennombrota sine, og dei braut med nyromantikken si subjektive og stemningsdyrkande diktning. I staden utforska dei individet sine røter i samfunn og historie og plasserte menneska inn i ulike former for fellesskap: ætt, klasse, kyrkje og lokalsamfunn, og søkte ofte positive løysingar på dei problem dei store endringane i samfunnet førte med seg. Formspråket var i hovudsak realistisk og ofte med eit fokus på etiske spørsmål.²¹ Ein av dei norskspråklege forfattarane med gjennombrøt i denne perioden var ein som langt på veg han hadde same bakgrunn som Isak Saba og Anders Larsen; den seminar utdanna samem Matti Aikio frå Karasjok.

---

¹⁷ Gaski 1999: 34.

¹⁸ Gaski 1998: 29.

¹⁹ *Lappernes ven* av siganturen L.V. Her sitert frå *Waren Sardne* 9/11 1912.

²⁰ Gaski 1998: 29.

²¹ Skei 2009.

Matti Aikio: *I dyreskind* (roman 1906)

Matti Aikio fekk sitt litterære gjennombrøt i 1906 med den norskspråklege romanen *I dyreskind*, ei livfull og fargerik folkelivsskildring frå Finnmark på slutten av 1800-talet.²² Romanen er bygd opp om to parallelle handlingar, som delvis grip inn i kvarandre. Den eine handlar om reindriftssamen Bieltar Oula frå Kautokeino og striden hans med ein av gjetarane sine og ein reineigar frå Karasjok. Sistnemnde blir etter kvart ruinert, og hans undergang total når han ikkje har anna val enn å flytte til kysten og bli sjøsame. Den andre handlar om Jussa, sonen til ein fastbuande same frå Karasjok som blir prest og opplever kjærleiken med den norske væreigarens dotter. Trass i at Jussa har god utdanning og eit godt embete kan det ikkje bli noe ekteskap mellom dei, etnisiteten set grenser. Den etniske tematikken i romanen blir underbygd av at Aikio skildrar romanfigurane ved bruk av relativt krasse stereotypiske etniske karaktertrekk kor dygdene deira blir spegla i den fysiske utsjånaden deira.²³ Aiko sett ikkje den norske og den samiske kulturen opp mot kvarandre, det var snarare slik at dei rådde over to ulike rom. Fjellet og reindriften tilhørde samane, og der fann ein det opphavlege og høgverdige samiske, det som måtte først vidare. Havet og fjordane tilhørde nordmennene, og for sjøsamane såg framtida dyster ut. Ikkje bare var dei ifølgje Aikio moralsk og kulturelt forderva, dei ville også bli økonomisk utkonkurrert av dei overlegne nordmennene. Deira einaste håp, meinte han, var å bli assimilert raskast mogleg inn i den norske kulturen.²⁴

I dyreskind kom ut 13 år etter Matti Aikio hadde reist frå Finnmark. Romanen var da også tilbakeskodande, den fortalde om ei tid som hadde vore. Den gav, som Gunnar Gjengset har uttrykt det, ”et romantisert bilde av en kultur som var parkert på museum” (Gjengset 1999). Romanen blei omgåande ein suksess, den selde relativt bra og frå dei norske bokmeldarane hausta Aikio mange lovord.

Aikio var fødd i Karasjok og voks opp med samisk som morsmål. I 1892 avla han eksamen ved Tromsø Seminar etter å ha vore friplasselev i samisk. Etter eitt år som lærar i Finnmark tok han først middelskoleeksamen i Trondhjem, før han våren 1896 tok examen artium i Kristiania. Same haust, da han tok anneneksamen, blei han den første samiske studenten meldt opp ved Det Kongelige Frederiks Universitet. No blei det ikkje meir studium på Aikio, i staden satsa han på ei karriere som forfattar. Han hadde reist frå Finnmark hausten 1893, og han var bare to gonger tilbake, i 1912 og i 1925-26. Resten av livet heldt han hovudsakleg til i og rundt Kristiania. Som mange andre forfattarar sleit Aikio med dårleg økonomi. Trass store forskot frå Aschehoug forlag og ein del stipend kunne han ikkje leve av den skjønnlitterære produksjonen aleine. For å tene pengar var han også frilansjournalist, hovudsakleg lausleg knytt til *Verdens Gang* og seinare *Tidens Tegn*.²⁵ Aikio fekk utgjeve i alt åtte bøker, storparten romanar, i tillegg kom ei rekkje artiklar, noveller, forteljingar, dikt og

²² Aikio 1906; Gjengset 1999. Aikio sitt døypenamn var Mathias Isachsen. Namneskiftet kom etter råd frå Rolf Thommessen (1879–1939), som meinte det ville vere lettare å etablere seg som forfattar om han hadde eit tydeleg samisk namn. Så i 1905, året før utgjevinga av *I dyreskind*, tok han til å nytte Matti Aikio. Far til Rolf Thommessen, *Verdens Gang* sin redaktør Ola Thommessen (1851–1942), hadde oppmoda Aikio om å skrive ein roman med handling frå Indre Finnmark, og han formidla kontakta med Aschehoug forlag (Gjengset 1999: 90.).

²³ Aikio 1906; Gjengset 1999; Gjengset 2004: 98-100.

²⁴ Gjengset 2004: 100-103.

²⁵ Gjengset 1999: 90.

skodespel. Mye av det han skreiv handla om Finnmark, om samane, om samisk kultur og om etnisitet, men han skreiv også om andre tema. Dei beste og viktigaste verka hans er rekna for å vere romanen *I dyreskind*, *Polarlandsbreve og andre* (1914), ei samling reisebrev, essay og artiklar som mellom anna inneheldt to lengre artiklar om Kautokeino-opprøret og Lars Levi Læstadius, og hans siste arbeid *Bygden på Elveneset* (1929), romanen som blei publisert kort tid etter hans død. Alt i *I dyreskind* finn ein det som skulle bli hovudtemaet i hans forfattarskap; etnisitet og raseblanding.²⁶

I Kristiania hadde Aikio hadde ein stor omgangskrins og han var del av det litterære miljøet, røysta inn som medlem både i Forfatterforeningen og i Kunstnerforeningen. Gunnar Gjengset har peika på at sjølv om Aikio lykkast i å bli del av det norske litterære miljøet, var det ikkje utan skår i gleda: Han var alltid den eksotiske samnen med den komiske samisk-norske aksenten, kunstnarkretsens klovn. Aikio levde eit hardt liv, aldri med fast bustad, alltid med dårleg økonomi og med alkoholen som einaste faste følgesvein.²⁷ Sitt samiske opphav la Aikio aldri skjul på, tvert om nytta han det for alt det var verdt i marknadsføringa av seg sjølv som forfattar. Likevel ønskte han å bli sett på, lest og vurdert som ein norsk forfattar.²⁸ Han var ein outsider som ikkje høyrde heime noen stader. Aiko var *Dobbelt hjemløs* hevder biografen Gunnar Gjengset.²⁹ Han hadde reist frå Finnmark, heimbygda og det samiske, og i Kristiania var han alltid ein framand – i einsam diaspora.³⁰

Hausten 1912 blei Aikio intervjuet av *Tidens Tegn* etter å ha vore på reise i Indre-Finnmark og i svensk Lappland i trekvart år. Han skildra da det å kome tilbake til heimbygda Karasjok slik: “Det var tyve aar siden jeg hadde været hjemme, og se om jeg ikke næsten hadde glemt mine fædres gamle tungemaal. Men det varte bare etpar dager – og da hadde jeg til gjengjeld næsten glemt norsk.”³¹

Samane og den samiske kulturen blir, med unntak av hans siste roman, gjennomgåande framstilt som eksotisk, usivilisert og på eit lågare kulturelt nivå enn nordmennene. Det var også ei klar hierarkisering mellom dei opphavleg og edle reindriftssamane og dei degenererte og fortapte sjøsamane.³² I reisebrevet ”Langs Finnmarkskysten i vintermørke” frå 1912 skreiv han:

Og inde i Finmarkens fjorde lever de saakaldte sjølapper, slagget efter utarmede fjeldlapper. Herregud, jeg vilde saa nødig si noget odiøst nedsættende om dem, – de er jo ikke andet end ofre for skjæbnens spil, som uten forberedelse har omplantet dem paa en fremmed grund. Men det er

²⁶ Gjengset 1999: 90; Gjengset 2004: 98 og 370-372. Da Rolf og Ola Thommessen i 1910 braut med *Verdens Gang* og etablerte *Tidens Tegn*, følgde Aikio med.

²⁷ Gjengset 1999; Gjengset 2004: 54, 57-60, 116-117, 202, 299-300, 304, 321 og 332-133. Aikio hadde aldri fast bustad men flytta rundt mellom ulike hospits og hotell, i periodar var han også i utlandet.

²⁸ Aikio publiserte aldri i dei samiskspråklege avisene *Sagai Muittalægje* og *Nourttanaste*. Gjengset 2004: 370-372; Somby 2008. Katri Somby har stadfesta det for *Nourttanaste* sitt vedkommande.

²⁹ Gjengset 2004: 3-7 og 332-336. *Dobbelt hjemløs* er tittelen på Gjenset sin biografi om Aikio.

³⁰ Diaspora blir i utgangspunktet nytta om samfunn eller miljø, å vere i «einsam diaspora» er slik ”contradiction in terms”.

³¹ Intervju med Matti Aikio. *Tidens Tegn* 9/10 1912.

³² Gjengset 1999

likevel sørgelig, at disse gulbrune, fedtede tingster skal gi turistene det første og som regel også det eneste indtrykk av lapperne. (Aikio 1914)³³

Aikio si framstilling av samisk kultur og samar følgde her til fulle den fysisk-antropologiske raselæra si tenking om dei ulike rasane sine psykiske og fysiske eigenskapar, tankegods som hadde brei tilslutning i samtidas norske og nordiske samfunnsliv. Det var i samtida ikkje uvanleg å hevde at reindriftra representerte noe opphavleg og høgverdig innan den samiske kulturen, men at desse tankane så utislørt blei nytta saman med raselæra sin teori om dei ulike rasane sine psykiske og fysiske eigenskapar høyrde til unntaka.³⁴ I Aikio sitt litterære univers representerte etnisitet i stor grad ei grense som ikkje kunne overskridast. Eitkvart forsøk, det vere seg gjennom kjærleik, ekteskap, utdanning, stilling eller økonomi, fører til slutt til ulukke for den som prøver.³⁵

Aikio si framstilling av samisk språk, kultur og samfunnsliv braut slik med ein av grunnpilarane for den samepolitiske opposisjonen: tanken om eit etnisk fellesskap på tvers av ulike næringstilpassingar, levevis, sosiale og religiøse forskjellar og geografiske avstandar.³⁶ Aikio gav ofte uttrykk for at han støtta opp om fornorskingspolitikken, men tok sjølv aldri direkte del i dei pågåande offentlege ordskifta om fornorskinga. At han også var skeptisk, for ikkje å seie avvisande, både til den samiske nasjonsbygginga, den samepolitiske mobiliseringa og til sosialismen, gav han ved fleire høve uttrykk for.³⁷

I *Bygden på elveneset* (1929), hans siste roman, overskrid Matti Aikio den etniske determinismen som hadde prega hans tidlegare arbeid.³⁸ På nytt var handlinga lagt til indre Finnmark på slutten av 1800-talet, denne gongen til Karasjok. På same viset som *I dyreskind* var også denne romanen i starten bygd opp omkring to parallelle handlingar, men forteljinga utviklar seg etter kvart i retning av å vere ein kollektivroman der Aikio følgjer fleire personar i parallelle handlingar. Skildringane av folk og miljø er også her livfulle og fargerike, men djupare og meir nyanserte på individnivå enn tilfellet var i *I dyreskind*. Til dømes er det deira personlege eigenskapar som avgjer korleis Aikio omtalar romanfigurane, ikkje deira etniske bakgrunn. Her blir også etnisitet tematisert, men denne gongen utan at Aikio tar inn rasistisk tankegods. I staden blir samane framstilt som ei folkegruppe, rett nok splitta opp i ulike sosiale lag som følgje av ulik næringstilpassing og ulike naturtilhøve, men også som følgje av ytre press frå andre folkegrupper.³⁹

Mens Aikio i *I dyreskind* ikkje set samisk og norsk kultur opp mot kvarandre gjer han nettopp det i *Bygden på elveneset*, og han teiknar der eit annleis bilete av den samiske og den norske kulturen. Her framstiller han samisk kultur som rik på alle dagleglivets områder, i motsetnad til norsk kultur som er identisk med pengar og makt.⁴⁰ At *Bygden på elveneset* representerer eit markant brot i Aikio sin forfatterskap

³³ Aikio 1914: 7. Først publisert i *Tidens Tegn* nr. 67 1912, seinare i *Polarlandsbreve og andre*.

³⁴ Zachariassen 2011/2012.

³⁵ Gjengset 1999.

³⁶ Zachariassen 2011/2012.

³⁷ Aikio 1914: 9; Gjengset 2004: 144-145.

³⁸ Gjengset 2004: 326.

³⁹ Aikio 1929; Gjengset 1999; Gjengset 2004: 321-331; Gjengset 2010.

⁴⁰ Gjengset 2004: 330.

er openbart, det er også openbart at det er fruktbart å sjå *I dyreskind* i samband med og i kontrast til *Bygden på elvenesset*. I ein nyare artikkel inspirert av postkolonialistisk litteraturteori går Gunnar Gjengset lenger, der hevdar han at *Bygden på elvenesset* var ei nyskriving (rewriting) av *I dyreskind* og ønskjer med det å få fram "the slowly growing manifestations of Aikio's belief in the Sami people's supremacy in the realms of its own culture" (Gjengset 2010).⁴¹ Gjengset konkluderer med at Aikio sitt langsiktige mål var politisk og kulturell autonomi for samane innan dei eksisterande nasjonalstatane. Aikio var tvillaust ein samisk litterær pionér i ei tid da det var vanskeleg å vere same i den norske offentlege rom – men som synt var ikkje Aikio aleine om å vere same i det norskspråklege ordskiftet. Gjengset sin analyse manglar kontekstualisering og det gjer at han til dømes ikkje får med seg at Isak Saba, Anders Larsen og fleire andre samar valde andre strategiar både med omsyn til korleis ta opp spørsmål omkring etnisitet og samisk kultur og til korleis delta i det norskspråklege ordskiftet. Å trekke fram Matti Aikio som ein som gjekk framom og viste veg med omsyn til det som skulle kome av samisk institusjons- og nasjonsbygging og revitalisering av samisk identitet og språk, slik Gjengset gjer, er å gå for langt.⁴²

Ei avsluttande komparasjon

Parallellane mellom Isak Saba, Anders Larsen og Matti Aikio var mange. Dei var jamgamle og vaks opp med samisk som morsmål under relativt enkle kår og dei var særskoleflinke; både Aikio og Saba hadde vore friplasselevar ved Tromsø Seminar. Alle tre var godt skriveføre, tok aktivt del i det offentlege norskspråklege ordskiftet og tematiserte problemstillingar knytt til etnisitet, fornorsking og samisk språk og kultur. Men det var også forskjellar. I dei sjøsamiske områda kor Saba og Larsen vaks opp hadde det lenge vore eit fornorskingspress, i Indre Finnmark der Aikio vaks opp var presset langt mindre. Likevel er det andre erfaringar, eller kanskje rettare mangel på erfaringar, som kan forklare korfor Aikio i politiske og etnopolitiske spørsmål kom til å stå i opposisjon til Saba og Larsen. Eit avgjerande moment er her tidspunkt for utdanning, lærargjerning og sist, men ikkje minst, tidspunktet Aikio reiste frå Finnmark.⁴³

Trass i at dei tre var jamgamle, Matti Aikio var to år yngre enn Anders Larsen og tre år eldre enn Isak Saba, hadde dei i studietida hausta ulike erfaringar. Aikio var uteksaminert i 1892, han var da 20 år gamal, det var fire år før Isak Saba og fem år før Anders Larsen fekk plass på Tromsø Seminar. Aikio hadde reist frå både seminaret og landsdelen før den folkelege nasjonaldemokratiske kulturnasjonalismen fekk gjennomslag blant seminaristane i Tromsø. Den nasjonale dåmen, sterkt i vinden da Saba og Larsen var ved seminaret, var nært knytt til den frilynte ungdomsrørsla og førte til ei blømingstid for lagsarbeidet. Saba veit vi tok aktivt del i dette, i kva grad Larsen gjorde det er usikkert, men begge hausta erfaringar og fekk impulsar frå den nasjonale reisinga. På det politiske planet hadde Saba og Larsen fått viktige politiske impulsar frå fiskarbondesosialismen og arbeidarrørsla sitt gjennombrot dei første åra etter hundreårskiftet, og som synt hadde den

⁴¹ Gjengset 2010: 47.

⁴² Gjengset 2004: 329-331; Gjengset 2010: 47-48.

⁴³ Gjengset 2004: 95-96; Zachariassen 2011/2012.

samepolitiske mobiliseringa og fiskarbondesosialismen mykje til felles på det ideologiske planet. Da var Aikio for lenge sidan reist frå Finnmark, han fekk såleis ikkje førstehands kunnskap om bakgrunnen for radikaliseringa eller impulsane som radikaliseringa gav.⁴⁴

Alle tre hadde vore eller var lærarar i Finnmark. Erfaringane var likevel svært ulike. Isak Saba og Anders Larsen virka som lærarar i sjøsamiske bygder i Finnmark som likna på dei bygdene dei sjølve voks opp i, Saba først i Lebesby og så i heimbygda i Nesseby og Larsen i Kvalsund. Matti Aikio var derimot bare lærar i eitt år, skoleåret 1892–93. Han var da på Skjånes i Hopsfjorden, på austsida av Nordkinnhalvøya, i det som i dag er Gamvik kommune. Kontrasten mellom Skjånes og heimbygda Karasjok var stor på alle vis. Naturtilhøva og næringstilpassinga var annleis, det var også dei etniske tilhøva. Da Aikio voks opp var Karasjok i hovudsak eit samisk samfunn, der samisk språk og kultur i liten grad blei utsett for press. I Karasjok dreiv storparten jordbruk eller reindrift, med ei lita og relativt stabil gruppe nordmenn knytt til handel og offentlege embete. På Skjånes var størsteparten sjøsamar og kvenar, men det var også eit markant innslag av nordmenn. Den sjøsamiske kulturen, språket og næringsutøvinga var på det tidspunktet under press, både frå innvandra kvenar og frå det norske majoritetssamfunnet.⁴⁵ Skolekretsen Aikio underviste i blei i samtida klassifisert som eit overgangsdistrikt og ifølgje instruksen frå 1880 skulle norsk nyttast som undervisningsspråk, eventuelt med samisk og kvensk som hjelpespråk, einaste unntaket var religionsundervisninga, der samisk eller kvensk kunne nyttast som undervisningsspråk. Gunnar Gjengset har i sin analyse av Aikio sitt forfattarskap hevda at tida på Skjånes var svært viktig for den unge Aikio, og legg avgjerande vekt på erfaringane derifrå når han skal forklare hans negative framstilling til sjøsamane og sjøsamisk kultur.⁴⁶

For Isak Saba og Anders Larsen var arbeidet for samisk kultur- og nasjonsreising eit livslangt prosjekt som strekte seg over eit breitt spekter av felt – frå politikk til kultur og vitskap. Til grunn for den mangfaldige innsatsen for samisk språk, kultur og samfunnsliv låg heile tida ønsket om å styrke samisk identitet og sjølvkjensle. Deira skjønnlitterære arbeidd vaks fram som eit resultat av dette engasjementet. Da dei store politiske og kulturelle reisingane, som Saba og Larsen var vitne til og tok del i, greip om seg rundt hundreårsskiftet, hadde Aikio reist frå Finnmark. Da fornorskingspresset i skolen og i resten av samfunnet blei ytterlegare intensivert dei første åra etter hundreårsskiftet, hadde Aiko vore enda lengre borte. Han mangla slik også innsikt i verknadene av den intensiverte fornorskingspolitikken. Erfaringane hans var knytt til det Finnmark som hadde vore før desse prosessane for alvor tok til, og da var truleg motsetnaden mellom det å vere same frå Indre Finnmark og det å vere sjøsame større enn dei seinare blei. Truleg fekk desse erfaringane, og mangel på erfaringar, følgjer for Aikio si tenking kring politikk og etnopolitiske spørsmål.

Da Isak Saba hausten 1906 kom til Kristiania som nyvalt stortingsmann for samane og sosialistane i Aust-Finnmark hadde Matti Aikio allereie etablert seg i hovudstadens kunstnarkrets. Ein skulle kanskje tru at dei to jamgamle seminarutdanna lærarane ville finne saman, at dei ville skapa sitt eige vesle samiske

⁴⁴ Zachariassen 2011/2012.

⁴⁵ Gjengset 2004: 54; Zachariassen 2011/2012.

⁴⁶ Gjengset 2004: 54-56.

diasporamiljø. Det skjedde ikkje. Dei møttest av og til, men noe større vennskap blei det aldri.⁴⁷ Truleg var ikkje det språklege og kulturelle fellesskapet deira nok til å overskride dei ideologiske motsetnadene.

Litteratur og kjelder

Aviser

Sagai Muittalægje 1904-1911

Warren Sardne 1910-1912, 1925-1926

Arkiv

Anders Larsens arkiv. Arkivboks merka: Hans Opstad, Kåre Rønbeck, Per Fokstad, Anders Larsen. Tromsø Museum – Universitetsmuseet, Universitetet i Tromsø.

Litteratur

- Aikio, Matti. (1906). *I Dyreskind. Fortælling fra Finmarken*. Kristiania, Aschehoug.
- Aikio, Matti. (1914). *Polarlandsbreve og andre*. Kristiania, Helge Erichsen & Co's Forlag.
- Aikio, Matti. (1929). *Bygden på elveneset*. Oslo, Aschehoug.
- Eriksen, Leif. (1975). *Isak Saba, stortingsmannen*. L. Eriksen, Oslo.
- Gaski, Harald. (1998). *Skriftbilder: samisk litteraturhistorie*. Kárásjohka, Davvi girji.
- Gaski, Harald. (1999). "Ny tid - nye medier å fremme samisk identitet gjennom. Anders Larsen og hans bok *Beaivi-álgu*". I John Trygve Solbakk og Aage Solbakk (red.): - *dasgo eallin gáibida min soahtái ja mii boahtit - mii boahtit dálán! - selve livet kalder os til kamp og vi kommer - vi kommer straks!* Kárásjohka, Čálliidlagádus.
- Gjengset, Gunnar. (2004). *Matti Aikio. Dobbelt hjemløs*. Karasjok, Čálliidlagádus.
- Gjengset, Gunnar. (2010). "Citizens and Nomads. The Literary Works of Matti Aikio with Emphasis on "Bygden på elveneset"". *Journal of Northern Studies*, 1 (1).
- Gjengset, Gunnar G. (1999). "Matti Aikio". I Knut Helle, Guri Hjeltnes, Even Lange, Lucy Smith og Lars Walløe (red.): *Norsk biografisk leksikon* (b. 1). Oslo, Kunnskapsforlaget.
- Hansen, Lars Ivar. (1992). "Just K. Qvigstad's contributions to the study of Sami culture". *Acta Borealia*, 9(2).
- Hansen, Lars Ivar og Einar Niemi. (2001). "Samisk forskning ved et tidsskifte. Jens Andreas Friis og lappologien - vitenskap og politikk". I Eli Seglen (red.): *Vitenskap, teknologi og samfunn*. Oslo, Cappelen akademisk forlag.
- Jernsletten, Regnor. (1998). *Samebevegelsen i Norge. Idé og strategi 1900-1940*. Tromsø, Senter for samiske studier, Universitetet i Tromsø.
- Jølle, Harald Dag. (2000). "Hvorfor holder jeg eskimoen for stående over europæerne?" *Kulturforskeren Fridtjof Nansen og "de arktiske andre"*. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Jølle, Harald Dag. (2004). "Nordpolens naboer". I Einar-Arne Drivenes og Harald Dag Jølle (red.): *Norsk polarhistorie* (b. 2 Vitenskapene). Oslo, Gyldendal.

⁴⁷ Gjengset 2004: 117.

- Kristiansen, Gunnar E. (2010). *Han Larsen. Sjøsamisk lærer, redaktør, forfatter og forsker*. Evenes, Várdobáiki samisk senter.
- Kyllingstad, Jon Røyne. (2004). *Kortskaller og langskaller. Fysisk antropologi i Norge og striden om det nordiske herremennesket*. Oslo, Scandinavian Academic Press.
- Larsen, Anders. (1912). *Bæivve-alggo. Muittalus*. Kristiania.
- Larsen, Anders. (1917). "Fornorskningen i de nuværende skoler i Finmarken". I Johannes Hidle og Jens Otterbech (red.): *Fornorskningen i Finmarken*. Kristiania, Lutherstiftelsens boghandel.
- Saba, Isak. (1905). *Sagai Muittalægje*, 1/6
- Saba, Isak. (1906a). Same soga laula (Sámi Soga Lávlla / Samefolkets sang), sametinget.no. frå <http://www.sametinget.no/Artikkel.aspx?AId=45&back=1&MIId1=11&MIId2=124&MIId3=131>, sist 5/8 2011.
- samer.se. (2010). Johan Turi, Samiskt Informationscentrum, Sametinget. frå http://www.samer.se/servlet/GetDoc?meta_id=1273, sist 17/8 2010.
- Skei, Hans H. (2009). "Norge - 1905-25. Nyrealisme". I Anne Marit Godal (red.): *Store norske leksikon*. Oslo, snl.no, sist 15/7 2011.
- Somby, Katri. (2008). "*Harvet mi sattep njivkadet min blædest ædnegiela bæloštusa harrai*": *Nuorttanaste 1898-1981: Kristent misjonsblad eller samisk samfunnsaktør?*, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Zachariassen, Ketil. (2011). *Samiske nasjonale strategar. Den samepolitiske opposisjonen i Finnmark, ca. 1900 - 1940*. Universitetet i Tromsø.

Forfatterbiografi:

Ketil Zachariassen (f.1969), forskar, PhD. Institutt for historie og religionsvitenskap, HSL-Fak, Universitetet i Tromsø. Historie hovudfag 1998, PhD i historie 2012. Arbeider for tida med eit prosjekt om Sparebanken Nord-Norges historie 1988-2014. Epost: ketil.zachariassen@uit.no

Summary

The years from 1906 to 1915 were a pioneer period in Sami fiction literature. In this period Sami authors published in their own language the first poem, the first tale, the first novel and the first collections of poetry. Isak Saba's poem *Sámi Soga Lávlla* from 1906 marks the start of this period. The poem was first published in *Sagai Muittalægje*, a Sami newspaper edited by Anders Larsen, as a part of Saba's election campaign to the Norwegian parliament. Saba was elected in 1906 and then again three years later by an alliance of the Sami movement and the socialists in East-Finnmark. In 1911, after more than seven years, *Sagai Muittalægje* was shut down due to economic problems. The year after Anders Larsen published *Bæivve-Alggo* which is the first novel in the Sami language. In their fiction writing both Saba and Larsen, who were teachers, stressed the Sami's right to learn to read and write their own language and to develop their own culture and against the existing policy of norwegianisation. But not all of the sami's supported their aims. Matti Aikio, a sami author who wrote in Norwegian and who got his breakthrough among the Norwegians readers in 1906 with his novel *I dyreskind*, was most of his life in

opposition to Saba and Larsen. How did their attitude towards Sami language and culture find expression in their fiction writings and what can explain the difference between these Sami authors?

Søkeord

Samisk skjønnlitteratur, samisk historie, samepolitisk mobilisering, fornorsking, nordnorsk skjønnlitteratur